

УДК 330.1

Шевченко О.О.*кандидат економічних наук, доцент,
здобувач кафедри історії та теорії господарства
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана***ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ****RESEARCH CIVILIZATIONAL PARADIGM GENESIS ECONOMIC SYSTEM: METHODOLOGICAL ASPECTS****АНОТАЦІЯ**

У статті на основі дослідження наукових поглядів на проблему еволюції господарських систем у світовій та вітчизняній економічній думці визначено ступінь обґрунтованості теоретичних концепцій для виявлення їх науково-методологічного значення та можливостей застосування сучасною наукою. Проаналізовано елементи господарювання крізь призму економічних теорій та наукових шкіл з урахуванням теоретико-методологічних новацій сучасної науки та цивілізаційної парадигми. Запропоновано шляхи використання цивілізаційної парадигми для аналізу господарських систем, обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо формування нової доктрини господарського розвитку в конкретно-історичних умовах сучасної трансформації національної економіки із застосуванням цивілізаційного підходу.

Ключові слова: цивілізація, господарська система, цивілізаційна парадигма, генеза господарської системи.

АННОТАЦИЯ

В статье на основе исследования научных взглядов на проблему эволюции хозяйственных систем в мировой и отечественной экономической мысли определена степень обоснованности теоретических концепций с целью выявления их научно-методологического значения и возможности применения современной наукой. Проанализированы элементы хозяйствования через призму экономических теорий и научных школ с учетом теоретико-методологических новаций современной науки и цивилизационной парадигмы. Предложены пути использования цивилизационной парадигмы для анализа хозяйственных систем, обоснованы научно-практические рекомендации по формированию новой доктрины хозяйственного развития в конкретно-исторических условиях современной трансформации национальной экономики с применением цивилизационного подхода.

Ключевые слова: цивилизация, хозяйственная система, цивилизационная парадигма, генезис хозяйственной системы.

ANNOTATION

The article is based on research of scientific views on the issue of the evolution of economic systems in the global and domestic economic thought defined the degree of validity of theoretical concepts to identify their scientific and methodological value and opportunities for the application of modern science. Elements of economic analysis in the light of economic theories and scientific schools on the basis of theoretical and methodological innovations of modern science and civilization paradigm. The ways of using civilizational paradigm to analyse economic systems and justified scientific and practical recommendations on forming a new doctrine of economic development in the specific historical conditions of modern transformation of the national economy with the use of civilized approach.

Keywords: civilization, economic system, civilizational paradigm genesis of the economic system.

Постановка проблеми. Однією з центральних проблем економічної науки є обмеженість та неповнота (частковість) знань, накопичених

за останні десятиліття, відсутність чіткої методологічної бази, на якій потрібно будувати систему логічно пов'язаних та несуперечливих економічних знань. Саме такі знання дають змогу пояснити надскладні процеси, які проходять у національних господарських системах окремих країн і в глобальному економічному просторі та стають надійною основою для аналізу еволюції та розвитку системи, практичних дій з організації господарського життя суспільства. Проблеми розвитку сучасного суспільства вимагають від економічної теорії як науки нової методології, розробки конкретних концепцій і моделей, які сформулюють передумови для переходу економічних систем країн на новий рівень ефективного розвитку за умов постійно зростаючих суспільних потреб. Емпіричні дослідження виявляють, що економіка знову модифікувалася, набули змін фактори та умови розвитку, а попередні методи й моделі вже не дають ефективних рішень актуальних проблем економічної політики. Внаслідок цього формується потреба в розробленні нових методологічних підходів до вивчення модифікованих господарських процесів, і методологічні перспективи набувають плюралістичного та більш ширшого характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та методологічні аспекти окресленої проблеми висвітлено в роботах В. Волчека, В. Маєвського, Р. Нельсона, Р. Нуреєва, В. Тарасевича та інших науковців. Методологічні аспекти економічної думки виступають предметом аналізу таких істориків-економістів, як П.М. Леоненко, Л.Я. Корнійчук, В.М. Феценко, Т.В. Гайдай, Н.А. Супрун, В.В. Небрат, Ю.В. Ущяповський, В.М. Тарасевич. Значний внесок у розвиток методології цивілізаційного аналізу зробили В.С. Стьопін, Ю.В. Яковець, Ю.М. Пахомов. Проблему функціонування господарської системи на принципах цивілізаційної парадигми суспільствознавства досліджують такі видатні науковці, як Ю.М. Осипов, С.В. Степаненко, Є.А. Єрохіна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливою передумовою розв'язання даних засад у дослідженні є застосування сучасних наукових підходів, використання принципів цивілізаційної парадигми

суспільствознавства, що дають змогу обґрунтувати нове бачення наукового об'єкта, предмета і методів пізнання економічних процесів. Без створення сучасної методологічної матриці наукових досліджень економічних систем, яка органічно поєднує сучасні наукові підходи, науковий об'єкт, предмет, методи дослідження та цивілізаційну парадигму, не варто сподіватися на успішне подолання обмеженості економічних знань, вирішення інших актуальних завдань, які стоять перед економічною наукою, у тому числі і рекомендацій не тільки для теорії, але й для практики господарювання.

Мета статті полягає у комплексному, системному відображенні питань становлення та еволюції господарської системи крізь призму економічних теорій та наукових шкіл для аналізу сучасної ринкової системи, виконаному з позицій цивілізаційної парадигми суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центральне місце в розгляді питання належить розкриттю причин та суті змін, які відбулися в науковому дослідженні господарської системи суспільства. Відправним моментом слід уважати з'ясування окремих революційних змін у методології сучасної економічної науки та переходу від класичних принципів наукового аналізу природи та суспільства, що були обґрунтовані Р. Декартом [1, с. 250], І. Ньютоном [2], К. Марксом [3] та іншими вченими, до принципів системно-синергетичних досліджень.

Історичний розвиток економічної науки (а саме економічної теорії) відбувається через певні концепції, напрями, школи (так звані організаційні форми) або, за визначенням Т. Куна [4; 5] та І. Лакатоса [6, с. 128], наукові революції та зміну наукової парадигми дослідження.

Парадигма зумовлює проблематику, методологію, категоріальний апарат і кінцевий результат, еволюціонує за рахунок деталізації проблем та володіє двома властивостями: прийнята науковим співтовариством як основа для подальшої роботи і містить змінні питання (тобто відкриває простір для дослідників). Тобто парадигма – це термін, що означає визнане усіма наукове досягнення, яке впродовж певного часу дає науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення. Виникає необхідність у розробленні нових теорій і підходів, що увібрали б у себе всі передові методологічні досяг-

нення наукових знань і адекватно відображали б сутність сучасних процесів. «Дисциплінарна матриця» (парадигма), на думку Т. Куна, включає до свого складу чотири типи найбільш важливих компонентів: символічні узагальнення, концептуальні моделі (загальні твердження), ціннісні установки (що проявляють себе під час вибору напрямів досліджень, оцінки отриманих результатів і стану науки в цілому) і зразки рішень конкретних проблем та завдань. Коли накопичуються проблеми, які неможливо вирішити в рамках старої парадигми, настають криза і наукова революція – процес зміни парадигми. Парадигма Т. Куна – приблизно те ж саме, що й тверде ядро І. Лакатоса [7, с. 54].

На одному з етапів розвитку «нормальної науки» неодмінно виникає невідповідність спостережень і прогнозів парадигми, виникають аномалії. Коли таких аномалій накопичується досить багато, припиняється нормальний перебіг науки, настає стан кризи (наукова революція), що приводить до зламу старої і створення нової наукової теорії – парадигми. Кожен етап (класична, некласична та постнекласична наука) еволюції науки характеризується особливим станом наукової діяльності, спрямованою на постійне зростання об'єктивно-істинного знання і має свою парадигму, свою картину світу, свої фундаментальні ідеї (табл. 1).

За Т. Куном розвиток науки відбувається стрибками. Так, остання наукова революція кінця XX – початку XXI ст. – це відкриття в мікро- і мегасвіті, початок глобальної перебудови всіх знань про Всесвіт. Наука звертається до таких об'єктів дослідження, як складні господарські системи суспільства в їх історичному розвитку.

Слід визнати, що неокласична економічна теорія зробила вагомий внесок у розуміння фундаментальних питань економічної науки. Серед її досягнень слід зазначити: включення суспільної свідомості до наукового аналізу господарської сфери, акцентування уваги на провідній ролі економічних індивідів, які діють раціонально (розумно); залучення до наукового пізнання споживної вартості товару та оцінка його не лише на основі витрат праці, а й корисності; розкриття ролі приватної власності, що представлена поняттям обмеженості ресурсів, необхідних для досягнення цілей індивідів; повернута увага до споживання як невід'ємної частини виробництва, які лише в єдності утво-

Таблиця 1

Характеристика етапів еволюції науки

Етап еволюції науки	Характерні риси, особливості, ідеї
Класична наука	Механіка, картина світу будується на принципі жорсткого лапласівського детермінізму, їй відповідає образ світобудови як годинникового механізму
Некласична наука	Парадигма відносності, дискретності, вірогідності та додатковості
Постнекласична наука	Парадигма становлення і самоорганізації, у центрі – невизначеність, нелінійність, багатоваріантність і плюралізм. Людина – невід'ємна частина тієї реальності, що пізнається. Все більшого значення набуває мислення, що передбачає багатоваріантність шляхів еволюції та нелінійної динаміки складних господарських систем

Джерело: складено автором

рюють господарську систему. Саме у такий спосіб було подолано фетишизацію первинності виробництва та вторинності споживання.

На думку П. Фейєрабенда [8; 9, с. 142], неможливо створити одну належну емпіричну методологію, рівноцінними є всі методологічні стратегії, правомірним є прийняття будь-якої теоретичної концепції (він відстоював позицію теоретичного і методичного плюралізму, вважаючи, що існує безліч рівноправних типів знання і методологій, які сприяють розвитку знання і людини). Як відомо, найпродуктивнішими періодами в розвитку науки є періоди створення і боротьби альтернатив: розвиток пізнання здійснюється завдяки критиці несумісних теорій за наявності фактів. Доречним є використання принципу «пролефірацій» [10] (розмноження теорій: створення альтернативних теорій (парадигм) щодо наявних (відповідного конкретно-історичного періоду), навіть якщо останні підтвержені та мають загальне визнання).

Альтернативи захищають науку від догматизму і застою, а принцип методологічного плюралізму [11, с. 32] вказує на те, що можна створювати теорії, які не відповідають загальноприйнятним поглядам. Так наукова раціональність стала ведучим і загально визнаним чинником формування картини світу, головним засобом осмислення питань першорядної світоглядної значущості. Вона зумовила секуляризацію [12, с. 45] і тотальний прагматизм суспільної свідомості, духовного життя суспільства.

При цьому процес пізнання загальної цілісної картини економічної реальності відбувається на основі проведення наукового аналізу всього різноманіття взаємозв'язків між економічними явищами та процесами, які відбуваються у господарських системах. Своєю чергою, пошук та використання нових підходів для розуміння структурних характеристик, закономірностей, тенденцій еволюції і розвитку становить основу для формування новітніх теоретичних конструкцій.

Цивілізаційна парадигма пізнання суспільних процесів є результатом послідовного застосування принципів системного аналізу до процесів історичного розвитку та функціонування суспільства. Першим кроком у характеристиці її природи є опанування основних принципів системного аналізу та особливостей їх застосування в дослідженні проблем розвитку сучасних господарських систем. Річ іде про виняткову роль цілісності суспільства, розкриття природи емерджентних властивостей господарської системи та оцінку взаємодії структурних елементів (підсистем), визначальний вплив цивілізаційних факторів на процеси, які відбуваються у всіх сферах суспільства. Для виокремлення переваг застосування цивілізаційного підходу у дослідженні генези господарських систем доцільним є порівняння основних положень тих парадигм, які можна використати під час вивчення та проведення аналізу розвитку (ево-

люції) господарських систем від їх виникнення до сьогодення.

Нині у вивченні еволюції людського суспільства, насамперед його господарської системи, вчені використовують переважно дві парадигми – формаційну та цивілізаційну.

Формаційний підхід, завдяки якому історичний розвиток суспільства був представлений як єдність певних закономірних етапів суспільно-економічного розвитку, запропонований К. Марксом [13, с. 18] у дослідженні еволюції людської спільноти, був історично та науково виправданий. Його розробка дала змогу вперше дати цілісне уявлення про історичний розвиток суспільства, розкрити закономірності функціонування його складників, причини та тенденції змін, що очікують людство; застосувати науковий принцип єдності історичного й логічного до розвитку суспільства та побачити послідовні етапи сходження людства до вершин цивілізації. Формаційний аналіз пізнання суспільних процесів відповідав історичній епосі від виникнення держав і зародження класів до другої половини XIX ст., відображаючи у цілому тенденції (матеріально-технічні, соціально-економічні, наукові) саме цього періоду розвитку.

У сучасних умовах формаційна парадигма виявилася недостатньою для трактування та пояснення значно складних і взаємообумовлених суспільних процесів (порівняно з доіндустріальним та індустріальним періодами розвитку людства). Окремі складники формаційного підходу, зокрема такі, як визначеність історичного розвитку суспільства, лінійне сходження від однієї стадії суспільно-економічної формації до наступної, відсутність свободи вибору в шляхах розвитку, ігнорування суб'єктивного чинника економічної еволюції та мотивації людської поведінки й абсолютизація класових суперечностей викликають критику з боку наукового кола дослідників.

У сучасних умовах є потреба в змістовній цілісній концепції, в якій би всебічно розкриті основні фундаментальні риси сучасної цивілізації і сутнісні моменти еволюції господарських систем.

У другій половині XX ст. для більш адекватного відображення закономірностей розвитку суспільства наукою було запропоновано нову цивілізаційну парадигму пізнання суспільних процесів, яка у своїх фундаментальних принципах дослідження суттєво відрізняється від класичної загальнонаукової методології. Передусім це стосується системно-синергетичного аналізу соціальних процесів; відмови від однобічного тлумачення історії та ідеї антагоністичної боротьби класів, за допомогою якої намагалися пояснити закономірності соціального руху; визнання альтернативності та багатоваріантності суспільного розвитку господарських систем тощо. Розроблення та використання нової парадигми були підготовлені всім попереднім

розвитком економічної теорії та накопиченням у ній наукових спостережень та гіпотез.

Цивілізаційна парадигма реалізує підходи, обґрунтовані не лише системним аналізом, а й онтологією, і спирається на арсенал наукових категорій, понять і законів, розроблених діалектикою. Зокрема, вона передбачає дослідження суспільних процесів на основі таких принципів, як системність, цілісність, структурність, організованість тощо. Онтологічний підхід передбачає у центрі наукових досліджень розглядати людину, яка діє в реальному середовищі. На відміну від гносеології, коли головна увага зосереджується на пізнанні людиною об'єктивного світу, онтологія охоплює як пізнавальну, так і предметно-перетворювальну діяльність людей. Використання здобутків системного аналізу, онтології та діалектики дало змогу сформулювати нові методологічні засади пізнання суспільства – цивілізаційну парадигму.

Цивілізаційна теорія на відміну від інших концепцій (парадигм) стала тим підґрунтям, на якому можна будувати новий, цілісний підхід, заснований на методології, адекватній масштабу і суті сучасних змін. Цей підхід може бути створений тільки на основі передової методології постнекласичної науки, яка увібрала в себе останні досягнення людського знання. Це підтверджується тим, що «криза суспільних наук, у тому числі економічної теорії, про яку авторитетні у світі вчені ведуть мову починаючи з 1970-х років, має певний підтекст. Вона пояснюється далеко не в усьому адекватними спробами обґрунтувати принципово нові явища суспільного розвитку за допомогою методологічного інструментарію попередньої епохи».

Проаналізуємо головні положення цивілізаційної парадигми суспільствознавства.

По-перше, суспільство розглядається як цілісне утворення, що належить до більш широких систем: людства, однієї з світових цивілізацій, регіону, що об'єднує сусідські держави і народи, або загалом до природного середовища. Кожна із цих систем впливає на стан та історичний розвиток суспільства. Це проявляється у використанні ним надбань людства і світових цивілізацій, у характері зв'язків (війни, торгівля, входження в імперії) з іншими народами, у впливі клімату та інших природних умов на життя людей. Основним виміром цивілізаційного аналізу історичного розвитку людства є конкретне суспільство, що має власні, лише йому притаманні ознаки, і яке проходить свій шлях історичного розвитку. Він зумовлений особливостями поєднання чинників, що відображають вплив вищеназваних систем, до яких належить суспільство, та дією внутрішніх рушійних сил суспільного розвитку й особливостей його організації.

По-друге, сутність суспільства характеризує діалектична єдність двох сторін, а саме суспільних індивідів, які виступають у ролі суспільних суб'єктів (тобто усвідомлюють власні цілі

та діють заради їх досягнення) та суспільства як цілісного утворення, яке вони створили. Статус суспільного суб'єкта індивіди набувають лише у суспільстві, яке, своєю чергою, виникає в результаті об'єднання індивідів. Має місце взаємозалежність та взаємозв'язок сторін, коли кожна з них існує завдяки іншій і призначена для іншої.

Цивілізаційна парадигма дослідження та системний аналіз суспільних процесів передбачають розглядати як першооснову взаємозалежність суспільства та людини. Відомий учений А. Тойнбі, досліджуючи суспільство, наголошував, що воно «являє собою систему взаємозалежностей між людськими істотами, які є не лише індивідами, а й суспільними утвореннями в тому розумінні, що вони не могли б існувати, якби не перебували в залежності одне від одного... Суспільство – це продукт взаємозалежності між індивідами». Взаємна залежність між суспільством як цілісністю та суспільними індивідами утворює системотвірний (основний) зв'язок, що передусім відіграє важливу роль у його історичному розвитку, а також забезпечує збереження суспільства від розпаду. Суспільна залежність зумовлює функціональне призначення всіх структурних складників суспільства. Історичні зміни форм суспільної залежності та способів їх реалізації вирішальним чином впливають на ключові характеристики дослідження еволюції суспільства та господарських систем зокрема, тому вона по праву стає сутнісною характеристикою наукових предметів суспільних дисциплін, у кожному з яких відображаються окремі аспекти суспільної залежності.

Іншою сутнісною характеристикою суспільства є існування так званих системних, або емерджентних, характеристик або властивостей. Їх особливість полягає в тому, що вони породжені системою як цілим, а не окремими складниками суспільства (тобто не зводяться до суми їх властивостей – це суспільна свідомість, духовно-культурні цінності, мова, звичаї, менталітет, релігія, цілі, морально-етичні норми). Вони становлять надбання багатьох поколінь людей, у них узагальнюються їх історичний досвід, вони об'єднують людей у просторі та часі. Разом із головним зв'язком системні (емерджентні) характеристики суспільства дають змогу розкрити його сутність та відіграють вирішальну роль у збереженні цілісності суспільства в процесі функціонування та історичного розвитку.

По-третє, суспільство, як і кожне системне утворення, має власну структуру з підсистемами (політичною (владною), економічною, соціальною та духовно-культурною). Вони поступово формувались як відносно самостійні сфери суспільного життя для більш ефективної реалізації життєво важливих функцій. Разом із тим усі ці підсистеми органічно взаємозв'язані та впливають одна на одну такою самою мірою, як пов'язані між собою функції суспільства. Еко-

номічні науки досліджують господарську систему суспільства, призначення якої полягає у створенні матеріальних благ і послуг для забезпечення потреб суспільства. Господарська система, своєю чергою, розглядається як цілісне утворення, на функціонування і розвиток якої впливає навколишнє (зовнішнє) середовище. Ним є політична, соціальна і духовно-культурна підсистема суспільства; регіон, в якому знаходиться суспільство; світова цивілізація, до якої належить суспільство; глобальне середовище (людство); природно-кліматичні умови ведення господарської діяльності.

По-четверте, розвиток суспільства здійснюється через розгортання двох взаємозв'язаних процесів: диференціації та інтеграції. В основі диференціації лежить безмежний поділ суспільства та його структурних складників на частини заради адаптації до постійних змін навколишнього середовища і більш ефективного виконання своїх функцій, а інтеграція передбачає об'єднання нових елементів у структуру, утворення нових структурних рівнів та формування між ними нових зв'язків.

Розвиток господарської системи здійснюється, головним чином, на основі поділу праці (її диференціації за функціями) та розвитку форм власності на засоби виробництва (соціальної диференціації) з наступною їх інтеграцією. Інтеграція здійснюється через об'єднання індивідів та засобів виробництва в суспільному середовищі і проявляється у формуванні різноманітних господарських одиниць (тобто форм господарств). Історично форми господарських одиниць та інших структурних складників господарської системи пройшли шлях від патріархального домогосподарства античного суспільства до транснаціональних корпорацій, що переростають межі національної господарської системи та прямують до світового господарства.

По-п'яте, головна мета суспільства – збереження його від розпаду як передумови існування суспільних індивідів – досягається його організацією. «Щоб зв'язати між собою різні рівні опису та врахувати взаємозв'язок між поведінкою цілого й окремих частин, необхідне поняття організації». Організація будь-якої системи має дві взаємозв'язані сторони – організацію структури й організацію процесу взаємодії між її складниками та суспільством у цілому. Перша передбачає формування суспільних суб'єктів та їх об'єднань, установлення зв'язків між ними, а друга – створення суспільних умов, необхідних для взаємодії суспільних суб'єктів. Середовище взаємодії суспільних суб'єктів представлено сукупністю суспільних інститутів, які покликані спрямовувати і координувати їх взаємодію. Після розпаду кровноспорідненого суспільства виникає централізований спосіб його організації, пов'язаний з утворенням держави. Сьогодні почав проявляти себе і децентралізований спосіб – формування громадянського суспільства.

Особливість першого способу полягає в існуванні організаційного центру – держави, що покликана забезпечити реалізацію життєво важливих функцій суспільства, перелік яких історично змінюється. Свою місію держава виконує, спираючись на верховну (суверенну) владу та органи її виконання. Ключовою ознакою державної влади є її легітимність, що означає визнання всіма членами суспільства права здійснювати законні дії державними органами. Організація процесу взаємодії полягає у налагодженні сукупності прямих і зворотних зв'язків між державою як організаційним центром суспільства та суспільними суб'єктами. Форма та спосіб реалізації прямих і зворотних зв'язків історично змінювалися, що принципово впливало на особливості та ефективність організації суспільства. Посилення демократичних тенденцій у розвитку суспільства проявляється в поступовій відмові від адміністративно-владних форм організації прямих і зворотних зв'язків. В організації суспільства велику роль відіграє суспільна свідомість. Співвідношення між свідомими організаційними діями людей і держави (влади) та стихійним перебігом подій свідчить про рівень організованості суспільства. У боротьбі зі стихією дуже важливі наукове пізнання суспільства, закономірностей його розвитку, демократизація держави (влади) як його організаційного центру.

По-шосте, центральне місце в аналізі суспільства належить дослідженню людини, її статусу, діяльності та суспільного розвитку. Людина – це гранична неподільна одиниця, основний елемент суспільства, яка виступає протилежним щодо цілісності суспільства полюсом. Будучи наділеною свідомістю, людина має власні цілі, є носієм різних соціальних якостей, виступає джерелом внутрішніх рушійних сил суспільного розвитку, розглядається як первинний (базовий) суспільний суб'єкт. Заради досягнення власних та суспільних цілей індивіди, об'єднуючись, утворюють колективні суб'єкти різного масштабу та спрямування.

Сучасна наука під час широкого звернення до поняття «цивілізація» та цивілізаційної проблематики загалом водночас знаходиться в стані невизначеності та розмитості змісту самого цього терміну, різноманіття його трактувань у тих концепціях наукової думки, з якими він пов'язаний. Така позиція окремих науковців дала змогу історикам та філософам А. Уайтхеду висловити свою точку зору: «Границы цивилизации неопределенны, о чем бы ни шла речь: о географических рамках, временных интервалах или о сущностных принципах» [15, с. 397]. Наукова думка щодо визначення сутності такої суспільної форми, як цивілізація, тривалий час формувалася переважно в працях істориків, соціологів, культурологів, філософів і політологів. У зв'язку із цим цивілізація як термін і категорія трактується по-різному. За величез-

ної кількості значень, які додаються поняттю цивілізації, існують два основних значення, в яких воно вживається: по-перше, цивілізація розуміється як певна стадія розвитку суспільства (господарської системи) або певний тип суспільства; по-друге, як культурно-історична спільність, як правило, прив'язується до того чи іншого регіону. У методології цивілізаційного підходу слід використовувати принципи методологічного індивідуалізму в його сучасному розумінні, тобто первинності людини і змін у ній, як головного змістовного складника глобальних трансформацій та еволюції господарських систем. Цивілізація як наукова категорія є багаторівневим поняттям, що відбиває всю багатогранність цивілізації як явища реальності. Найбільший розквіт теорія цивілізацій отримала в ХХ ст., коли відбувся перехід до другої стадії її розвитку. Світові війни, великомасштабні зміни в економіці, технологіях, геополітичному впливі держав зробили проблеми дослідження цивілізації досить актуальними, проте лише в їх найменшому, «локальному» масштабі. Початковий імпульс розвитку цивілізаційного підходу дала книга О. Шпенглера «Занепад Європи», що вийшла в світ у 1918 р. О. Шпенглер обґрунтував ідею відсутності всесвітньої історії, виділивши чотири історичні епохи, за якими слідують великі культури. Серйозний внесок у розвиток цивілізаційного підходу зробив А. Тойнбі. Причини еволюції цивілізацій, на його думку, слід шукати у відповідах на кризовий стан їхнього суспільства. Окрему увагу він приділив механізму розпаду цивілізації. Загалом модель, запропонована А. Тойнбі, являє собою повний огляд зміни поколінь локальних цивілізацій, а також їх життєвих циклів. Цивілізаційний підхід передбачає рівномірність впливу економічного та інших чинників на розвиток людського суспільства (вільний від економічного детермінізму), зорієнтований на цілісність людської цивілізації та домінуюче значення загальнолюдських цінностей і інтегрованість кожного суспільства у світову спільноту.

Висновки. Цивілізаційний підхід передбачає розуміння розвитку як складного процесу, якому притаманні точки біфуркації. При цьому глобальна цивілізація являє собою складний людинорозмірний комплекс, що історично розвивається, де усвідомленим діям людини, ґрунтованим на моральних цінностях, належить усе більш важлива роль. Однак слід підкреслити,

що, зважаючи на необхідність вивчення внутрішніх основ людського розвитку, застосування методів класичної науки зовсім недостатньо. Тому під час аналізу духовної сфери глобальної цивілізації поряд із традиційною методологією необхідно застосовувати суб'єктивні, внутрішні підходи до дослідження, засновані на положеннях постнекласичної науки. Таким чином, цивілізаційний підхід уявляється найбільш цілісним поглядом на сучасні глобальні трансформації, а базові положення його методології є адекватними для аналізу особливостей сучасних змін господарських систем у всій їхній повноті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Декарт Р. Сочинения : в 2-х т. Т. 1 / Р. Декарт. – М. : Мысль, 1989. – С. 250–296.
2. Isaaci Newtoni. Opera quae omnia. – Commentariis illustravit Samuel Horsley. – Londini, 1779-1785.
3. Маркс К., Енгельс Ф. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс ; 2-ге вид. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963.
4. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions, Chicago, 1962; 2ed, Chicago, 1970.
5. Kuhn T. Reflections on my critics // Criticism and the Growth of knowledge, Cambridge, 1970.
6. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки / И. Лакатос ; пер. с англ. И.Н. Веселовского, А.А. Никифорова, В.Н. Поруса. – М. : Академ. проект, 2008. – 475 с.
7. Лакатос И. Доказательства и опровержения: как доказываются теоремы / И. Лакатос; пер. с англ. И.Н. Веселовского. – М. : URSS, 2010. – 152 с.
8. Ярошевский М.Г. Логика развития науки и научная школа / М.Г. Ярошевский // Школы в науке. – М. : Наука, 1977. – С. 7–97.
9. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд ; пер. с англ. и нем. А.Л. Никифорова ; общ. ред. и вступ. ст. И.С. Нарского. – М. : Прогресс, 1986.
10. Никифоров А.Л. Методологическая концепция П. Фейерабенда / А.Л. Никифоров // Вопросы философии. – 1976. – № 8. – С. 142–146.
11. Feyerabend P.K. Against Method. Outline of an anarchistic theory of knowledge. – London, 1975.
12. Філософський енциклопедичний словник / Ред. В.І. Шинкарук ; НАН України, Ін-т філософії. – К. : Абрис, 2002.
13. Ярошевец В.І. Людина в системі пізнання / В.І. Ярошевец. – К., 1996.
14. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року / К. Маркс, Ф. Енгельс Ф. // Твори. – Т. 42. – С. 18–145.
15. Уайтхед А. Избранные работы по философии / А. Уайтхед. – М., 1990. – С. 397.